

JAN KAPRAS:

K českému politickému programu do převratu.

(Úryvek.)

První český politický program byl zformulován v anonymních brožurách, před rokem 1848 vydaných a v Lipsku tištěných.¹⁾ Z nich nejvýznačnější jsou Böhmens Zukunft und Oesterreichs Politik (1844) a Slovo v čas o vlastenectví (1845). První z nich jest programem české šlechty a vyvrcholuje v požadavku státoprávního spojení Čech, Moravy a Slezska pod jednou dvorskou kanceláří a zrovnoprávnění češtiny s němčinou. Druhá brožura je českým programem národním, vyslovuje tytéž požadavky jako brožura první, avšak klade rovnoprávnost jazykovou na přední místo.

Hlavním hlasatelem tohoto státoprávního programu stal se pak roku 1848 Havlíček, nejprve v „Pražských novinách“ a později v „Národních novinách“. Požadavky ty přičiněním dr. Braunera vtěleny byly do usnesení schůze v lázních svatováclavských konané, a z něho do obou pražských petic z roku 1848.²⁾ V první z nich vlivem Dr. Pinkasa³⁾ ustupovaly sice požadavky státoprávní jaksí do pozadí proti požadavkům liberálním, avšak v druhé petici právě ony byly zvláště zdůrazněny a na místo první postaveny. Na nich bylo zbudováno celé pražské hnutí politické roku 1848 až do svého ztroskotání svatodušními bouřemi.

¹⁾ Heidler, Čechy a Rakousko v politických brožurách před-březnových, 1920.

²⁾ Černý, Boj za právo I—II. 1893. — Toužimský, Na úsvitě nové doby, 1898. — Kazbunda, České hnutí r. 1848, 1929. — Roubík, Český rok 1848, 1931. — Zehentbauer, Verfassungswandlungen im neueren Oesterreich, 1911. — Tobolka, Počátky konstitučního života v Čechách, 1898. — Maršan, Čechové a Němci r. 1848 a boj o Frankfurt, 1898. — Tobolka-Kramář, Dějiny české politiky, Čes. politika III.

³⁾ Heidler, Dr. A. M. Pinkas a vznik českého programu, Věst. sp. n. 1913.

Morava a Slezsko neměly tehdy ještě českého politického programu vůbec, poněvadž jejich národní probuzení tak daleko nepokročilo, aby mohlo také politicky se projevit.⁴⁾ Proto české požadavky státoprávní roku 1848 nenacházely na Moravě a ve Slezsku ohlasu.

Ve Vídni a v Kroměříži na říšském sněmě, kam vstoupili zástupcové čeští po pražských bouřích svatodušních, Braunerův státoprávní program byl opuštěn a samého kabinetního listu z 8. dubna 1848 jen nepřímo a mimochodem bylo se dotčeno.⁵⁾ Místo toho byl vlivem Palackého proti vídeňskému centralismu ústavnímu vytvořen český program autonomně-federalistický na podkladě národnostním, který vyvrcholil návrhem Palackého na přetvoření Rakouska ve svazek národních celků.⁶⁾ Na tomto programu trvali čeští zástupcové i potom, když ústava byla suspendována a nastal absolutismus Bachovský.

V rozmnožené říšské radě, svolané po porážkách habsburských v Itálii, vytvořil se však proti centralismu, zastoupenému hlavně Němci, směr federalisticko-autonomistický vycházející ze zvláštního historického postavení zemí. Země jsou historickými základy habsburské monarchie a mají i nadále býti opatřeny atributy státní moci. Ústřední moc státní má býti omezena na míru nejmenší. Názory ty opíraly se theoreticky o nauku o historicko-politických individualitách zemí, jak ji svými pracemi zbudoval

⁴⁾ Mezník, Politika Moravanů r. 1848, 1877. — Dvořák, Moravské sněmování 1848—49, 1898. — (Otáhal), Z bouřlivého roku 1848 (ve Slezsku), Opavský týdeník 1908.

⁵⁾ Braunerem 17. srpna 1848 vynucené prohlášení min. Doblhoffa v plenu sněmu, že neexistují akty, které by derogovaly platnost listu z 8. dubna. — Řeči Riegrova a Pinkasova 25. a 30. ledna a 25. února 1849 v jednání kroměřížském. — Bezvýsledný pokus Riegrův a Strobachův 6. března, v předvečer rozehnutí kroměřížského sněmu, o návrat k listu z 8. dubna, tím, že žádali za svolání českého konstitučního sněmu podle slibu listu z 8. dubna.

⁶⁾ Jsou to v podstatě hlavně dva návrhy Palackého. První ze září 1848 vychází ze základu dualistického a jest jen pro země neuherské, které seskupuje podle většiny jejich obyvatelstva na čtyři skupiny: polskou, českou, německou a illyrskou. V druhém z ledna 1849 vypracovává Palacký národnostní federalisaci celého habsburského mocnářství, které dělí na osm oblastí: německou, českou, polskou, illyrskou, italskou, jihoslovanskou, maďarskou a rumunskou.

hlavně Eötvös.⁷⁾ „Ústava státu nemůže býti výsledkem politických abstrakcí, nýbrž jest pouze výsledkem historického vývoje a poměrů v každé zemi rozdílných.“ Na tom podkladě seskupila se v rozšířené říšské radě většina federalisticko-autonomistická, a názor ten tvořil i základ říjnového diplomu a v obmezené míře také únorovky a prosincovky.

K těmto názorům přiklonila se i značná část šlechty v českých zemích, tvoříc takto šlechtu konservativní oproti ústavověrné šlechtě a šlechtě střední. Skupiny tyto jsou ve šlechtě od počátku ústavního života patrný, třebaž k jasnému jich rozchodu došlo až roku 1863. Kdežto v Čechách šlechtická strana středu zmizela dosti brzy, zůstala na Moravě zachována až do převratu a tvořila až do moravského paktu (1907) jazýček v politice zemského sněmu moravského.⁸⁾

Obnovení ústavy a utvoření vedle říšské rady i zemských sněmů na podkladě tří skupin zájmových (velkostatek, města, venkov) ukázaly jednak, že šlechtě zůstane u nás zachován jistý politický úkol, jednak donutily české zástupce k programovému vyrovnání se s teorií o historicko-právních individualitách zemí.

Od pražského hnutí roku 1848 až do počátku nové ústavní éry byl poměr politiky české ke šlechtě záporný. Působiloť tu nejvíce demokratické a ostře národní stanovisko české politiky, které šlechta ve své národní indiferentnosti a ve svém vlastenectví pouze zemském při současné konservativnosti byla málo sympatickou. Ještě známá brožurka politická v březnu 1860 anonymně vydaná a snad od samého Riegra nebo z jeho nejbližšího okolí vycházející „Les Slaves d'Autriche et les Magyars“⁹⁾, hájí tento negativní názor. Právě v té době však menší skupina šlechtická kolem Jindřicha Clama-Martinice začala se klonit k národním českým požadavkům¹⁰⁾ a dožadovala se uplatnění češtiny ve škole a v úřadě.

⁷⁾ Ueber die Gleichberechtigung der Nationalitäten, 1850, Die Sonderstellung Ungarns, 1860.

⁸⁾ S r b, Politické dějiny nár. čes. od 1861, I.-II, 1899—1901; Šedesát let politického zápasu o práva národa českého 1908; Z půl století 1913; P r a s e k, Půlstoletí, Opav. Týdenník 1910—11.

⁹⁾ 1860; přel. Tobolka, Rakouští Slované a Maďaři, 1906.

¹⁰⁾ Několik článků ve „Vaterlandu“ r. 1860.

Když Goluchowski byl vystřídán Schmerlingem, přijala strana Clam-Martinicova změnu vlády s velikou nedůvěrou, kdežto Čechům zamlouval se liberální směr Schmerlingův; báli se jen jeho národní politiky. Tyto společné obavy svedly po prvé Clama s Riegrem, prostřednictvím Tomkovým k první společné schůzi 6. ledna 1861.¹¹⁾ Ukázalo se hned na počátku, že společných věcí mají obě strany více, i když se v jiných rozcházejí. Nejvíce si byly obě strany vzdáleny v zásadách liberálních a v otázce historické kontinuity. Nicméně docíleno bylo během ledna dohody v další taktice. Tak byla spolupráce vlastně připravena před vydáním únorovky a přece ani v posuzování této ústavy nejevil se od počátku souhlas obou skupin. Konservativní šlechta Clamova postavila se od počátku bezohledně proti únorovce. Čeští politikové neuvažovali hned dostatečně o nedostacích únorovky, a líbil se jim liberální duch, v některých jejích částech patrný.

Při zahájení sněmů zemských ukázal se rozdíl taktiky a názorů obou skupin zvláště jasně. Konservativní část šlechty protestovala jak v Čechách (5. IV. 1861) tak na Moravě (6. IV. 1861) proti porušení práv a svobod země a nepřetržitosti její osobní bytnosti. Za nimi teprve 9. IV. 61 přišli Češi na Moravě, žádající současně státoprávní spojení všech tří zemí české koruny, a nejpozději čeští poslanci v Čechách 18. IV. 61 a to ještě velmi matným prohlášením¹²⁾.

Teprve když dalším vývojem ve vídeňském parlamentě byli čeští poslanci nuceni k passivní opozici, začínají se větší měrou nežli dosud vraceti k programu historického státního práva starého českého státu. V svolání ze 17. června 1863,¹³⁾ kterým jedenáct českých poslanců s Riegrem v čele nastupovalo cestu passivity, odvolávali se vedle zkrácení zemské kompetence únorovkou, zvláště na nedbání historického práva českého království a státoprávních vztahů českých. Současně však zase zdůrazněna byla přijatelnost říjnového diplomu pro Čechy.

Theoreticky pokusil se překlenouti rozpor dosavadního českého programu s programem státoprávním Palacký svými články

¹¹⁾ Tomkovy Paměti II. 4 a n.

¹²⁾ Text S r b, Politické dějiny str. 13, 15, 19.

¹³⁾ Text S r b, l. c. str. 41.

v Národě od dubna do května 1865¹⁴⁾ uveřejněnými pod společným titulem „Idea státu rakouského“, v nichž snaží se český program přizpůsobiti novým poměrům. I tu vychází jako roku 1848—49 z práva přirozeného, přibližuje však tento svůj program zásadám říjnového diplomu a jeho historicko-politickým individualitám zemí. Rakousko nemá se přetvořovati ani dualisticky ani centralisticky, nýbrž federalisticky, a to tak, aby federalismus ten vedl k uskutečnění národní rovnoprávnosti. Ve vývodech je viděti mírný a zvolný přechod od programu národně autonomního k programu historicko-právnímu, aniž se tento stal ještě vůdčím.

Byla to pak v dalším vývoji zvláště konservativní šlechta, která k dokonání tohoto programového převratu přispěla. Na českém sněmě v podzimním zasedání 1865 pod tlakem vlády většina šlechty přiklonila se ke šlechtě konservativní; s ní ujednali pak čeští poslanci politickou dohodu na podkladě dvou zásad: hájení národní a jazykové rovnoprávnosti a historických práv království. V ostatním ponechaly si obě strany volnou ruku.

Konečné a definitivní nahrazení programu národní autonomie programem státoprávním stalo se však teprve deklarací z 22. srpna 1868¹⁵⁾, ke které se připojili čeští poslanci z Moravy 25. srpna.¹⁶⁾ Deklarace historicky odůvodňuje zvláštní postavení českého státu v rámci spojených států habsburských. Svobodnou volbou země povolán byl Ferdinand I. na trůn český a on i všichni jeho nástupcové slavnostně stvrzovali práva českého státu, který byl pouze v personální unii s ostatními státy habsburskými. Pragmatická sankce dala těmto státům společný dynastický základ. Na tom nezměnil nic ani list z r. 1804, kterým panovník přijal titul císařský a zaručil trvání dosavadních ústav zemských, a také list z 8. dubna 1848 znovu potvrdil království českému zvláštní ústavu a zvláštní státoprávní postavení. Čechové jsou však ochotni dohodou učiniti určité ústupky ve prospěch centrálního státu.

Od té doby státoprávní program je zase základem české politiky až do zlomení pasivního odporu českého a vstupu českých

¹⁴⁾ Také samostatně česky a německy jako knížka pod stejným titulem 1865. K tomu Masaryk, Palackys *Idée des böhmischen Volkes*, 1896, česky 1912.

¹⁵⁾ Text S r b I. c. 220.

¹⁶⁾ Text S r b I. c. 229.

poslanců na říšskou radu (1879), kdy program ten přestává býti programem praktické politiky a stává se pouze theoretickou součástí programů stran, kdežto politika doby soustřeďuje se na otázky národní a jazykové.

Mezi českými politiky byly patrný hned roku 1848 dva směry, mírnější strana národní, vedená Palackým a Havlíčkem,¹⁷⁾ a strana radikální pod Sabinou a J. V. Fričem.¹⁸⁾ Programově obě strany se valně nelišily, rozdíl byl v taktice. Radikálové od počátku vytýkali národní straně nerozhodnost a nehybnost, chtějíce svého cíle dosáhnouti třeba i revolucí. Jejich dílem byly bouře pražské, oni sympatisovali s vídeňskou revolucí říjnovou a jejich přívrženci neopustili proto tehdy vídeňský parlament, nýbrž zůstali v něm až do konce. Posledním jejich projevem byl zcela nezdařený a již v základech pochybený pokus o nové revoluční hnutí začátkem roku 1849.

V nové době ústavní začalo se znovu lišiti mezi radikálním a mírnějším křídlem českým roku 1863. V čele mírnějšího křídla byli Palacký a Rieger, v čele radikálnější menšiny Sladkovský.¹⁹⁾ Obě skupiny lišily se ve svých počátcích hlavně v názoru a sympatiích k otázce polské a v otázce poměru ke konservativnímu velkostatku českému. Radikálnější menšině začalo se velmi záhy, snad již roku 1863 říkati Mladočeši, kdežto pro stranu mírnější ražen titul Staročechů; oficielně zůstal Staročechům titul strany národní, Mladočeši pak označovali se národní stranou svobodomyšlnou.

Rozpor mezi oběma stranami přiostrl se po nezdaru Fundamentálek, a byl veden hlavně o taktiku české politiky. Strana národní trvala na passivním odporu, kdežto strana svobodomyšlná jej povolna opouštěla, jsouc pro aktivní účast nejprve ve školních radách (1872), potom na sněmu (1873).²⁰⁾ Souviselo to do jisté

¹⁷⁾ Masaryk, Karel Havlíček, 1896, 3 vyd. 1920. — Řezníček, Velký Čech, 1896, 3 vyd. bez roku pod tit. Fr. Palacký. — Fischer, Myšlenka a dílo Františka Palackého I.—II. 1926—27.

¹⁸⁾ J. V. Friče, Paměti 4 sv. 1885—91. — J. E. Sojka, Naši mužové, 1862 (Sabina).

¹⁹⁾ Matoušek, Karel Sladkovský a český radikalism za revoluce a reakce, 1929.

²⁰⁾ Provolání z 25. XI. 73 otištěno u Srba 442, ze 4. I. 74. tamtéž 450.

míry s tím, že také na Moravě česká národní strana nerozdílně celá byla nucena 1873 opustiti passivní odpor proti sněmu a 1874 i proti říšské radě. Výsledkem bylo, že se v zimě 1874²¹⁾ národní strana svobodomyslná v Čechách také formálně ustavila na valném sjezdu.

Od té doby jsou vedle sebe dvě české strany, při čemž politiku až do punktací a voleb po nich konaných ovládala strana staročeská, po této době strana mladočeská, kdežto Staročesi zatlačeni z říšské rady a sněmu omezovali se hlavně ještě na politiku radnic, kde si udrželi někde (jako v Praze) silné posice. Program národní strany svobodomyslné byl při tom zdůrazněn ve volebních provoláních 1889 a 1891, a ve schůzi důvěrníků 23. září 1894.²²⁾ Velký moderní program sestavila si však strana mladočeská až roku 1907²³⁾ již pod tlakem tvořících se programů jiných stran. Strana národní²⁴⁾ pokusila se marně zdvihnouti se ze svého politického úpadku novou úpravou programu roku 1905.²⁵⁾

Velké pokrokové hnutí let devadesátých formulovalo své požadavky programové na sjezdech v Praze 1891 a ve Vídni 1892. Mladočeši zdůrazňovali, že pokrokáři liší se od nich silnějším akcentováním státoprávních požadavků, otázky sociální a radikálnější taktikou. Pokud živly hnutí pokrokového nezúrodnily jiné strany české (mladočeskou, agrární, sociálně demokratickou a národně sociální), rozpadly se na dvě menší radikální strany, radikálně pokrokovou a státoprávní. První utvořená v dubnu 1897²⁶⁾ zdůrazňovala zvláště otázky pokroku, druhá v únoru 1899 na první místo kladla otázku státoprávní a obnovení boje za státní právo české, jinak však obě strany programově valně se od sebe nelišily, takže velmi snadno mohly po celkem malých úspěších,

²¹⁾ Sjezd byl konán 25. prosince. Program uveřejněný (S r b 478) zdůrazňuje vedle odporu proti passivní politice dosavadní zásady svobodomyslné a konstituční, a dále potřebu starati se vedle duševních zájmů lidu i o jeho zájmy hmotné.

²²⁾ Dr. J. K. V á c l a v Š k a r d a, Národní strana svobodomyslná (Brno, nákl. Lid. Novin b. r.).

²³⁾ Program a organizace národní strany svobodomyslné, 1907.

²⁴⁾ Pro rozvoj politiky staročeské mnoho nového přinesl H e i d l e r, Příspěvky k listáři dr. Fr. L. Riegra I.—II. 1924—26.

²⁵⁾ Program strany národní, 1905.

²⁶⁾ Program a úkoly strany radikálně pokrokové, 1897.

kterých dosáhly snadno v dubnu 1908, splynouti v jednotnou stranu státoprávně pokrokovou.

Devadesátá léta devatenáctého století jsou vůbec kvasem, za kterého vzniklo i několik jiných stran českých. Tak ve volbách do českého sněmu r. 1895 vystupovali po prvé samostatně kandidáti agrární a roku 1896 ustavilo se Sdružení zemědělců, které v lednu 1899 se odloučilo od strany mladočeské a dalo základ k založení samostatné strany agrární. Strana ta ve volbách do říšské rady 1901 dosáhla úspěchu zvolením pěti poslanců, a téhož roku do českého sněmu zvolením 22 zástupců. (Program byl však vypracován až roku 1903.²⁷⁾

Organisace strany sociálně demokratické pochází sice ve svých počátcích již z roku 1878 a přívrženci její byli dlouho pronásledováni jako živlové podvrtní, avšak na politické zápasíště vystupuje u nás až roku 1895; při volbách do říšské rady 1897, po zřízení páté kurie, bylo zvoleno pět českých přívrženců sociálně demokratických. Vlivem vídeňských sociálních demokratů podali tito zvolení při svém vstupu na říšskou radu protistátoprávní prohlášení, které vzbudilo veliký odpor v českých kruzích. Programem strany byl nejprve společný program Hainfeldský, samostatné programy pro rakouské poměry usneseny byly na sjezdu v Brně 1899 a ve Vídni 1901. Čeští zástupcové sociálně demokratičtí ocitali se průběhem další doby stále ve větším rozporu s vedoucími svých odborových organisací vídeňských, což vedlo konečně k rozštěpení strany na autonomisty²⁸⁾ a centralisty.²⁹⁾ Autonomisté nepřijali sice jako všechny ostatní strany české základní program státoprávní, mlčky však se s ním smiřovali, do jisté míry jej tolerujíce. Centralisté naproti tomu velmi ostře i nadále proti němu vystupovali; docílili však jen jakýchsi úspěchů na Moravě.

Z odporu proti antistátoprávní politice sociálně demokratické vznikla v letech 1897—98 strana národně sociální, která získala již 1901 pět mandátů do říšské rady a rok na to vytvořila si první

²⁷⁾ Program české strany agrární, 1903.

²⁸⁾ Protokol IX. sjezdu československé sociální demokratické strany dělnické ve dnech 4—8 září 1909 (Praha-Smíchov) a X. sjezd z roku 1911.

²⁹⁾ Ustavili se 14. května 1911 na sjezdu v Brně jako „Česká sekce sociálně demokratické strany dělnické v Rakousku“.

svůj program.³⁰⁾ Strana národně sociální byla stranou radikální a blížila se v tom straně státoprávní a radikálně pokrokové. Pokus z těchto tří stran a moravské strany pokrokové utvořiti státoprávní demokracii, jak se stalo k volbám r. 1907, se nezdařil.³¹⁾ Strana národně sociální upravila si pak samostatně svůj program ještě roku 1911.³²⁾

Počátky katolického hnutí spadají v Čechách do roku 1894 a to ve formě křesťansko-sociální. Celkem se však v následujícím vývoji hnutí katolické tříštilo hlavně na českou stranu křesťansko-sociální,³³⁾ (jednu dobu rozdělenou na dvě větve) a na českou stranu katolicko-národní,³⁴⁾ změnivší těsně před válkou své jméno za konservativní stranu lidovou.³⁵⁾

Poslední strana, která před válkou v Čechách vznikla, byli realisté, kteří přetvořili se 1900 ve stranu politickou.³⁶⁾ Jich program je charakterisován zdůrazněním přirozeného práva proti právu historickému, ač ani toto není vyloučeno, nýbrž jen na místo druhé položeno. Nová strana přijala jméno české strany lidové. Roku 1906 přetvořila se však sjezdem v Pardubicích v českou stranu pokrokovou.

Na Moravě vedle jednotné strany národní³⁷⁾ vystupuje teprve roku 1890 moravská strana lidová, utvořená za podpory národní strany svobodomyšlné a programově této celkem odpovídající.³⁸⁾ Mladé proudy semkly se na Moravě roku 1905 ve stranu pokrokovou. Brzy však obě strany splynuly roku 1909 v lidovou stranu pokrokovou.³⁹⁾

Moravská strana katolická národní vystoupila po prvé při

³⁰⁾ Program české strany národně sociální upravený a doplněný na třetím sjezdu strany 28. září 1902.

³¹⁾ Zůstal z toho jen společný program jazykový z 15. března 1908.

³²⁾ Program české strany národně sociální upravený a doplněný na pražském sjezdu strany 7. ledna 1911.

³³⁾ Program české strany křesťansko-sociální 1910.

³⁴⁾ Ustavila se 6. srpna 1911.

³⁵⁾ Ustavila se v červnu 1912 na sjezdě v Kolíně.

³⁶⁾ Rámcový program české strany lidové, 1900.

³⁷⁾ K a m e n í č e k, Paměti a listář Aloise Pražáka I—II. 1926-27.

³⁸⁾ Program je z roku 1890.

³⁹⁾ Zpráva o sjezdu lidové strany na Moravě 1909.

volbách sněmovních 1896, program její je však z roku 1897. Vedle ní byli tu i samostatní křesťanští sociálové.

Ve Slezsku⁴⁰⁾ jednotná strana národní trvá až do začátku XX. století. Teprve po roce 1905 rozmnožuje se počet nespokojenců s jejím programem a vedením. Mezi nespokojenci jsou patrné prvky agrární, národně sociální, pokrokové, katolické a křesťansko-sociální. Marně si strana národní roku 1906 dala nový program, tvoření se stran po vzoru českém a moravském nezabránila. Sociální demokracie měla zvláště silné posice na Ostravsku, kde se také 1906 výslovně utvořila.

O předválečné síle českých stran poučí nás volby do říšské rady. Roku 1907, kdy po prvé voleno bylo podle všeobecného práva hlasovacího, zvoleno bylo 28 agrárníků, 24 sociálních demokratů, 26 Mlado- a Staročechů dohromady, 17 katolíků, 9 spojených státoprávníků, radikálních pokrokářů a národních socialistů, 2 pokrokáři a 2 samostatní kandidáti. Čtyři leta na to (1911) při říšských volbách zvoleni 1 Staročech, 14 Mladočechů, 13 národních socialistů, 36 agrárníků, 2 samost. agrárníci, 4 státoprávní radikálové, 7 křesťanských sociálů, 7 pokrokářů, 4 lidovo-pokrokoví, 25 soc. demokratů autonomistů a 1 centralista.⁴¹⁾

⁴⁰⁾ G u d r i c h, Vznik a vývoj politických stran ve Slezsku, 1924.

⁴¹⁾ Srov. dále F i e d l e r, Společná myšlenka čes. programů ústavních a České ústavní programy a přerod vnitřního života státního, Osvěta XLVI) 1916. — K a p r a s, Historický vývoj českého programu jazykového, otisk ze Samostatnosti 1911.